

Висвітлені у статті окремі моменти вираження МКС в поезії Яра Славутича не повністю розкривають особливості лексико-семантичного поля *Україна*, тому в перспективі маємо на меті здійснити детальніший лінгвостилістичний аналіз мовної тканини текстів творів автора для виокремлення інших концептів його ідіостилю.

Література

1. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи.– М., 1986.– 543 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию.– М., 1985. – 450 с.
3. Лисиченко Л. А. Мова: Психологічний тип поета // III Міжнар. конгрес українців: Мовознав.– Х., 1966.– С. 234–239.
4. Лотман Ю. М. Проблемы художественного пространства в прозе Гоголя // Труды по русской и славянской филологии: XI: Литературоведение.– Тарту, 1968.– Вып. 209.
5. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича.– К., Вінніпег, 1999.– 152 с.
6. Творчість Яра Славутича: Статті й рецензії / Упоряд. В. Жила.– Едмонтон, 1978.– 432 с.
7. Хрестоматия по истории языкознания XIX–XX веков.– М., 1956.– 450 с.
8. Яр Славутич. Твори: В 2 т.– К., 1994.– Т. 1.– 670 с.

УДК 811.16:81'255.4

Оксана Приймачок

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИКМЕТНИКОВИХ ФОРМ У ПЕРЕКЛАДАХ ІЗ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ

У статті йдеться про шляхи відтворення граматичних значень у перекладах із близькоспоріднених мов – російської й української. Предметом аналізу стали короткі форми якісних прикметників російської мови та можливі варіанти їх передачі в українських перекладах. Дослідження виконано на матеріалі художнього мовлення (роман О. С. Пушкіна „Евгений Онегин” та його переклад українською мовою М. Т. Рильським).

Ключові слова: слов'янські мови, переклад, граматичне значення, прикметник.

Prymachok O. Semantico-syntactical features of forms of adjectives in translations from closely related languages. Clause is devoted to questions of reproduction of grammatic values in translations from closely related languages of Russian and a Ukrainian language. A subject of the analysis became brief forms of

qualitative adjectives of Russian and an opportunity of their translation into a Ukrainian language. Research is executed on a material of art speech (the novel in A. Pushkina's verses „Evgenie Onegin” and its translation into M. Rylskogo's Ukrainian language).

Key words: translation, slavic languages, grammatic value, an adjective.

Перекладознавство як одна з найперспективніших галузей сучасної філології займається теоретичними й практичними проблемами перекладу як специфічного виду міжкультурної та міжмовної комунікації. Головне в перекладі – засобами іншої мови цілісно й точно передати зміст і форму оригіналу, зберегти його експресивно-стилістичні ознаки. Отже, щоб уникнути комунікативних невдач, важливо не тільки правильно знаходити лексичні відповідники, а й правильно розпізнавати та відтворювати формальний бік оригіналу – систему граматичних категорій, значень і форм. Відтак граматичний аспект перекладу є досить актуальною проблемою сучасної лінгвістики.

У вітчизняному перекладознавстві особливу увагу питанню перекладів із близькоспоріднених мов стали приділяти з другої половини ХХ ст. Чільне місце як теоретик і практик українського художнього перекладу посідає Максим Рильський, перу якого належать блискучі переклади поезій А. Міцкевича, О. Пушкіна, повістей М. Гоголя, сотень ліричних творів російських, білоруських, польських авторів. Цікаві конкретні спостереження та теоретичні узагальнення з практики взаємоперекладів із мов близького споріднення знаходимо в роботах ряду дослідників України (М. Рильський, О. Кундзіч, С. Ковганюк, В. Коптілов), Білорусії (В. Рагойша, У. Содаль), Польщі (З. Гросбарт), Болгарії (С. Влахов, І. Васева, С. Флорин). Вони наполягають на тому, що мистецтво перекладу з близької мови особливе, воно дуже відрізняється від перекладу з мови далекої. Так, М. Рильський вважав: „Уже давно указывали на ошибочность мысли, будто переводит с близких языков легче, чем с далёких. Перевод на украинский язык, скажем, с русского или с белорусского представляет собой специфические трудности, которые не всегда легко одолеть. Он таит в себе много опасностей” [4, 84]. Труднощі перекладу зумовлені, з одного боку, спільним походженням усіх слов'янських мов, з іншого – їх національною самобутністю, досить давнім розмежуванням та самостійним існуванням, утворенням оригінальних літературних норм, стилів і форм. Науковці зазначають, що

мовна, ментальна, історична, культурна, політична і навіть географічна близькість слов'ян, з одного боку, значно полегшує процес перекладу. Однак потрібно пам'ятати, що „различные формы близости между восточнославянскими народами носят не абсолютный, а относительный характер. Причём все они имеют конкретно-историческую обусловленность, то есть в разное время проявляются с разной интенсивностью” [3, 35]. Ігнорування національно-мовних особливостей під час перекладу може призвести до значних втрат: викривлення змісту, перекручування ідейно-художньої концепції твору, зміна стилістичного забарвлення.

Труднощі під час перекладу з близькоспоріднених мов виникають на різних рівнях: лексико-семантичному, фразеологічному, стилістичному, граматичному. Проблема відтворення граматичних (морфологічних) значень тісно пов'язана з низкою питань теоретичної граматики, контрастивної лінгвістики. Уже загальноновизнаною стала думка про те, що кожна природна мова по-своєму членує дійсність, має свій специфічний спосіб її концептуалізації. Інакше кажучи, мовна картина світу виявляється не лише в лексико-фразеологічній системі мови, але й у притаманних їй граматичних категоріях. У східнослов'янських мовах набір граматичних категорій майже однаковий, проте засоби їх мовного вираження значно відрізняються. Що стосується української та російської мов, то з величезного переліку таких незбігів варто навести лише найяскравіші приклади: різний граматичний рід і число співвідносних іменників, наявність/відсутність кличного відмінка, утворення та функціонування окремих прикметникових форм, збірних числівників, активних дієприкметників, давноминулого часу дієслова тощо. Кожен із цих моментів може стати предметом особливої уваги дослідників, адже для перекладу (особливо художнього) небайдужими бувають навіть факти граматичного порядку.

Ця наукова розвідка має на меті в результаті порівняльно-зіставного аналізу прикметникових форм оригіналу (роман у віршах О. Пушкіна „Евгеній Онегін”) та його перекладу М. Т. Рильським [2] з'ясувати способи передачі коротких форм російських якісних прикметників українською мовою та встановити ступінь їх еквівалентності.

Із формального боку і в російській, і в українській мовах якісні прикметники мають дві форми: повну і коротку (правда, відразу

обидві форми властиві не всім прикметникам). Початковою прикметниковою формою в сучасній українській мові вважається повна форма називного відмінка однини чоловічого роду з закінченням **-ий (-ій)** (*гарний, мужній*). Форми жіночого і середнього роду, а також форма множини є стягненими, бо мають відповідно закінчення **-а (-я), -е (-є), -і** (*гарна, мужня; гарне, мужнє; гарні, мужні*). Повні (нестягнені) форми прикметників жіночого й середнього роду та множини вживаються як стилізовані, сфера їх обмежена фольклорним та поетичним мовленням: *Плинь, моя пісне, як хвиля хибкая, – вона не питає, куди вона плине; Линь, моя пісне, як чайка прудкая, – вона не боїться, що в морі загине* (Леся Українка). Що ж стосується коротких прикметників, то, за даними словників, їх кількість становить усього близько двох десятків. У сучасній українській мові вони вживаються досить рідко і тільки в ролі іменної частини складеного присудка.

У російській мові ситуація з повними та короткими формами якісних прикметників зовсім інша. По-перше, абсолютна більшість якісних прикметників мають обидві форми. По-друге, короткі форми значно відрізняються від повних не тільки за граматичними ознаками, але й за значенням. Справа в тому, що короткі форми прикметників позначають не постійну, а тимчасову ознаку предмета, або й взагалі ознака предмета подається як його якісний стан. Такі смислові відтінки можуть ставати підґрунтям для більш глибоких семантичних розбіжностей, і тоді повні й короткі форми втрачають значеннєву співвідносність, наприклад: **свободный** человек і я сегодня совершенно **свободен**; **способный** ученик і он на всё **способен**.

У сучасних дослідженнях з функціональної граматики російської мови (О. В. Бондарко, О. М. Вольф, Г. О. Золотова та ін.) зазначено, що короткі прикметники входять до системи тих мовних засобів, які здатні передавати семантику стану. У конкретнішому вияві висловлювання з короткими формами прикметників можуть набувати семантики якості (властивості), відношення, а також поведінки суб'єкта. Наприклад: *Что с вами? Больны?* – Да, **болен** немножко (Чехов); *Он добр и чувствителен, но вспыльчив* (Чехов); *Июль в этом году был похож на август* (Паустовский); *Дарья Михайловна была любезна с Рудиным, но держалась как-то отдалённо* (Тургенев). Очевидно, що в українській мові всі вказані значення і функції

притаманні найбільш уживаній формі прикметників – повній – у двох її варіантах: нестягненому та стягненому.

Справді, як свідчить зібраний фактичний матеріал, одним зі способів передачі російських коротких форм в українському перекладі є еквівалентна за значенням повна (нестягнена) форма прикметника. Наприклад: ...*Свет решил, что он умён и очень мил. – Тож присуд був йому один: люб'язний і розумний він* [2, 8]; *Я был озлоблен, он угрюм. – Він був похмурий, я – лихий* [2, 24]; *И очень рад, что прежний путь переменил на что-нибудь. – І радий, що на іншу путь йому судилося звернуть* [2, 27]; *Поля! Я верен вам душой. – Поля! Я вірний вам давно* [2, 28]; *Отменно прочен и спокоен во вкусе умной старины. – Тривалий, вигідний, спокійний, під старовинний мудрий смак* [2, 31]; *Ей скупчен был и звонкий смех, и шум их ветреных утех. – Нудний для неї був і сміх, і шум їх вигуків дзвінких* [2, 40].

Якщо виникає необхідність узгодити прикметник з іменником жіночого, середнього роду або множини, то перекладач вживає повну стягнену форму якісного прикметника. Наприклад: *Дика, печальна, молчалива, как лань лесная боязлива... – Печальна, дика, мовчазна, неначе сарна полохлива* [2, 40]; *Всегда скромна, всегда послушна, всегда как утро весела, как жизнь поэта простодушна, как поцелуй любви мила. – Слухняна завжди, непримхлива, весела завжди, як весна, як сні поетові правдива, як поцілунок, чарівна* [2, 39]; *К тому ж они так непорочны, так величавы, так умны, так благочестия полны, так осмотрительны, так точны, так неприступны для мужчин... – А ще й такі вже непорочні, такі вони величні всі у тому розумі й красі, такі завбачливі і точні, такі суворі до мужчин, що й вигляд їхній родить сплін* [2, 22]; *Слова и взор волшебниц сих обманчивы, как ножки их. – Слова і зір привабниць тих оманливі, як ніжки їх* [2, 20].

Ще одним способом передачі коротких російських прикметників є еквівалентні їм як за значенням, так і за формою короткі українські прикметники. Оскільки, як уже говорилося, їх у сучасній мові мало і вживаються вони рідко, то і прикладів таких є небагато: *Любви безумную тревогу я безотрадно испытал. Блажен, кто с нею сочетал горячку рифм... – Любові огню тривогу я безвідрадно почував. Блажен, хто з нею сполучав гарячку рим...* [2, 29]; *И между тем душа в ней ныла, и слёз был полон томный взор. – Але душа у неї*

нила, і сліз був **повен** млосний зір [2, 65]; *Где каждый, вольностью дыша, готов хлопнуть entrechat...* – Де всяк, щоб вільність показати, за *entrechat ладен* плескати [2, 13]; *Он должен был обезоружить младое сердце.* – **Повинен** був він пом'якшити юнацьке серце [2, 111]; **Благословен** и день забот, **благословен** и тьмы приход! – **Благословен** і день ясний, **благословен** і час нічний! [2, 114].

Часом перекладачі змушені скористатися з нестандартних засобів передачі коротких прикметників, адже відтворення тонких змістових і стилістичних відтінків все-таки превалює над формальними. У таких випадках М. Рильський найчастіше вдається до заміни предикативного прикметника на дієслово, адже саме воно є носієм динамічної ознаки, яка й притаманна коротким російським прикметникам (на відміну від повних, що позначають ознаку статичну). Наприклад: *Там некогда гулял и я: но вреден север для меня.* – Гуляв і я там в давні дні: та північ **вадила** мені [2, 7]; *Вот мой Онегин на свободе; острижен по последней моде.* – Дістав Онегін мій свободу, **остригся** під останню моду [2, 8]; *Как томно был он молчалив, как пламенно красноречив, в сердечных письмах как небрежен!* – Як він томливо **німував**, як племенисто **промовляв**, які листи писав **недбалі!** [2, 10]; *И правда то, что в наши лета довольно скучен высший тон.* – Воно ж і правда, що сьогодні **докучить може** вищий тон [2, 22]; *Онегин был готов со мною увидеть чуждые страны...* – Ми вдвох з Онегіним **хотіли** в далеких побувати краях... [2, 26]; *... Что дядя при смерти в постеле и с ним проститься был бы рад* – Що дядько смерті виглядає і **попрощатись хоче** з ним [2, 27]; *Но я, любя, был глуп и нем* – Та я, любивши, **німував** [2, 29]; *И что ж? Оно приятно, звучно; но с ним, я знаю, неразлучно воспоминанье старины иль девичьей!* – І що ж? Воно приємне, миле, та з ним, я знаю, **сполучили** ми спомини про давнину чи про дівочу [2, 39]; *Незримый, ты мне был уж мил...* – **Незримий, душу ти палив** [2, 62]; *Но эта важная забава достойна старых обезьян хваленых дедовских времен...* – Але поважна ця забава **годиласть** лиш мавпам старим в минулім віці голоснім [2, 69]; *Он счастлив, он почти здоров.* – Він знов щасливий, знов **ожив** [2, 71].

Цілком логічною, як і попередній спосіб, є заміна короткої форми прикметника на безособово-предикативне слово, адже обидві ці форми, як уже було сказано вище, спеціалізуються на передачі семантики стану. Наприклад: *Театр уж полон; ложи блещут...* – В

театрі **повно**; ложі сяють [2, 14]; Представь меня. – Ты шутишь. – Нету. – Я рад. – Когда же? – Хоть сейчас. – Представ мене! – Тебе? – Без жарту! – **Гаразд**. – Коли ж? – Хоч зараз. [2, 49]; Но где ты свои проводишь вечера? – У Лариных. – Вот это **чудно**. – Та де ти марнуєш вечір день при дні? – У Ларіних. – Йй-богу, **диво!** [2, 49]; Морозна ночь, всё небо **ясно** – Морозна ніч, у небі **ясно** [2, 91]. Щоправда, при такому варіанті перекладу виникають трансформації синтаксичного плану: двоскладні речення оригіналу перетворюються на односкладні безособові конструкції.

Нами зафіксовано кілька випадків заміни короткої форми прикметника на семантично близький іменник: *Богат, хороши собою, Ленский везде был принят как жених. – На вроду **красень**, ще й багатий, був Ленський хоч куди жених* [2, 34]; *Сперва взаимной разнотой они друг другу были **скучны**. – Тож день знайомства їм приніс лиш обопільне **нудьгування*** [2, 36]; *Откажут – мигом утешался; изменят – **рад** был отдохнуть. – Відмовлять – хутко розважався, а зрадять – **привід** одпочить* [2, 70].

Нерідко перекладач змушений відступати від текстуальної точності, вдаючись до більш помітних трансформацій: *Ребёнок был **резов**, но мил. – І всім на втіху ріс малюк* [2, 7]; *Почтенный замок был построен, как замки строятся **должны**. – Поважний замок фамілійний чимало добрих мав ознак* [2, 31]; *...В это дело вмешался старый дуэлист; он **зол**, он сплетник, он **речист**. – Завзятий устряв до цього дуеліст, на брехні й наклепи артист* [2, 111]; *Но, говорят, вы **нелюдим**. – Та ви гордуєте людьми* [2, 60]; *Расстался б с музами, женился, в деревне, **счастлив** и **рогат**, носил бы стёганый халат. – Розстався б з музами, женився, ріжки на лоб собі придбав, в халаті жив та поживав* [2, 120]; *Татьяна чуть **жива** лежит – Ні мертва Таня ні жива* [2, 96]; *Он оставляет раут тесный, домой **задумчив** едет он. – Він іде з рауту тісного, у думи вдавшись чудні* [2, 153]; *Нашёл он **полон** двор услуги. – В покоях челядь метушилась* [2, 153]; *И мягко устланные горы зимы блистательным ковром. Всё **ярко**, всё **бело** кругом. – І м'яко вистелені гори зими покровом осяйним під небом **ясно-голубим*** [2, 89]. Тут видно, як майстерно перекладач вдається до замін, зберігаючи при цьому і думку, і стиль. Недаремно „Євгеній Онегін” українською мовою критики вважають „творчою вдачею, справді поетичним подвигом” [1, 146] Максима Рильського.

Як бачимо, навіть у випадку з близькими мовами важко в перекладі досягти повної еквівалентності. Короткі прикметникові форми російської мови в українських перекладах відтворюються стандартизованими засобами (повними нестягненими, стягненими та короткими прикметниками) або оказіональними, такими, що призводять до граматичної трансформації прикметника в іншу частину мови (дієслово, категорію стану, іменник) або ж до цілковитої втрати прикметникової форми заради збереження віршової форми і стилю першотвору. Інформаційна насиченість мовної одиниці складається не тільки з лексичної, але й з граматичної семантики, врахування якої бажане для адекватного перекладу.

Література

1. Неборячок Ф. Пушкін українською мовою.– Л., 1958.
2. Пушкин А. С. Евгений Онегин: Роман в стихах (на русском и украинском языках).– К., 1974.
3. Рагойша В. П. Проблемы перевода с близкородственных языков.– Минск, 1980.
4. Рыльский М. Классики и современники.– М., 1958.

УДК 81'367.7 „16/19”

Елена Савченко

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ СЛОВ *РАБОТНЫЙ*, *РАБОЧИЙ* В РАЗНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕРИОДЫ (XVII – XX вв.)

Сделана попытка проследить изменения в семантике и особенности функционирования лексем *работный*, *рабочий*, *работник*, *работница*, проанализировать дефиниции этих слов в лексикографических изданиях разных веков.

Ключевые слова: лексическое значение, дефиниция, субстантивация, оттенки значения.

Савченко О. Особливості вживання слів *робітний*, *робочий* у різні історичні періоди (XVII–XX ст.). Зроблено спробу простежити зміни в семантиці й особливості функціонування лексем *работный*, *рабочий*, *работник*, *работница*, проаналізувати дефініції цих слів у лексикографічних виданнях різних століть.